

Hivatalos bírálói vélemény

Kalmár György

A válság mozija: A 21. századi európai rendezői film

című akadémiai doktori értekezéséről

Kalmár György a hazai filmtudományi diszkurzusok megújítására, a posztstrukturalista kritikai gondolkodás eredményei alapján történő korszerűsítésére törekvő hazai tudósok középgenerációjának fontos alakja, több évtizede végez kiemelkedő tudományos és oktatói tevékenységet. Akadémia doktori értekezéseként a Gondolat Kiadónál 2023-ban megjelent könyvét nyújtotta be, ami a kis számú kiegészítéstől és változtatástól¹ eltekintve magyar nyelvű megfelelője a Palgrave / MacMillan kiadónál 2020-ban megjelent *Post-Crisis European Cinema: White Men in Off-Modern Landscapes* című könyvének. Ezt azért tartom fontosnak megjegyezni, mert az angol nyelvű műnek és az azt követő magyar nyelvű változatnak is ugyanazok a figyelemre méltó érdemei, és a bírálót csodálkozással eltöltő hiányosságai is.

Kalmár György nagy jelentőségű, a filmtudományt és általában a kultúratudományt aktuálisan foglalkoztató, transzdiszciplináris megközelítésben vizsgált témákat sorakoztat fel írásában, és a könyvben folyamatosan tetten érhető az a törekvés, hogy a tudományos diszkurzusok eredményeit újabb perspektívákba helyezze. Tekintélyes mennyiségű szakirodalmat vonultat fel elemzéseire², fejezetei alapos tájékozódásról tanúskodnak. Kultúrakritikai meglátásaival, elméleti alapvetéseivel és kutatásmódszertanával több helyen nem értek egyet, de az értekezést alkalmasnak tartom arra, hogy nyilvános vitára bocsássák.

Három okból vagyok nehéz helyzetben, amikor Kalmár György beadványát bírálom. Az első ok a kompetenciámmal kapcsolatos: nem vagyok a filmtudományok szakembere. Vannak filmes és pszichoanalitikus publikációim, talán nem hoztam felelőtlen döntést, amikor elvállaltam (ha nem is első kérésre) a bírálói tisztséget, de meg kell jegyeznem, hogy

¹ Néhány apró finomítás az aktuálisabb politikai fejleményekre (ukrán háború) tett utalásokon túl is felfedezhető, így például Foucault a 279. oldalon már nem „in a celebratory tone” tárgyalja a belső önfegyelmzésre való áttérést.

² Néhány kulcsfontosságú terminus kifejtetlenségével vagy szakirodalmi alultámogatottságával volt csak problémám, így például a tömeggyilkos (260) vagy az idegen tárgyalásánál jó hasznát vehette volna a szerző Julia Kristeva elméletének az abjekcióról (a terminus csak említésként szerepel mint a megvetendő szinonimája, Kristeva nem szerepel a bibliográfiában), és ugyanígy az egyébként sokat idézett Elseasser 2019 (15) abjekcióval kapcsolatos újragondolásának; több forrásra támaszkodhatna a fasizmus ikonográfiájának jellemzése, nagyon releváns lenne itt például Klaus Theweleit nagyszabású munkája (*Male Fantasies I-2*).

bizonyos értelemben egyfajta távolságból szemlélem a dolgozatot. A második ok magával a beadvánnyal kapcsolatos. Ha az lenne a kérdés, kiérdemelte-e eddigi munkásságával, oktatói és kutatói tevékenységével, tudományos erőfeszítéseivel és közleményeivel az akadémiai doktori címet Kalmár György, akkor könnyű helyzetben lennék, hiszen válaszom egyértelmű igen lenne. Csakhogy opponensként nem a jelölt munkásságát kell minősítenem, ez megtörtént már a habitusvizsgálati szakaszban. Most a beadvánnyal van dolgom, a beadványt illetően ugyanakkor a lecsupaszított kérdés így hangzik: hogyan bánjunk egy olyan dolgozattal, ami láthatóan nem akadémiai doktori értekezésnek készült, de végül akként nyújtotta be a pályázó? Ezzel elérkezünk a harmadik kérdéshez: a tudományosság korunkban rohamosan átalakuló, képlékeny ismérveinek és kritériumainak tudatában hogyan és milyen szigorúsággal kell számonkérnünk formai, gondolati, kritikai normákat egy doktori disszertáción?

Kalmár György abból a tézisből indul ki, hogy a harmadik évezred elején feltorlódo gazdasági, politikai, környezeti, kormányzati problémák és traumatikus események olyan globális válságidőszakot eredményeztek, amelyben megrendültek, vakvágányra futottak vagy látványosan kudarcot vallottak a késő huszadik századi nagy, főként identitáspolitikai és társadalomelméleti narratívák, meginogtak a demokratikus kapitalizmus működésének korábban szilárdnak vélt alapjai, és a posztindusztriális társadalmak társadalmi csoportjai és politikai vezetése olyan kérdésekkel találják szembe magukat, melyekre távlatosan sem elméleti, sem kormányzati válaszok nem születtek még. Ezen a válságok sújtotta vagy válságok utáni globális porondon az események és átrendeződések különösen erős és elkülöníthető reakciókat váltottak ki a fehér férfiak alkotta társadalmi csoportokban, ezek a reakciók magyarázattal szolgálhatnak nagy horderejű és meglepetésszerű politikai eseményekre, és ábrázolásukra különösen alkalmas a szerzői mozifilm, „melyet éppúgy meghatároz a realizmus esztétikája, mint a társadalmi felelősségvállalás éthosza” (12), és amely az európai szintéren sorozatosan tematizálja a fehér férfiasság és a fehér férfiak társadalmi csoportjának válságát.

Kalmár meggyőzően fejt ki, hogy a krízisek és traumák által megviselt, kora 21. század társadalmában a férfiak különböző csoportjai azzal szembesülnek, hogy sorozatosan kiesnek a korábbi domináns, de kényelmesen jelöletlen hatalmi pozícióból, nem tudják elfoglalni a Connell-féle „hegemón maszkulinitás” társadalmi nemi pozícióját, marginalizált, hátrányos, a férfiasság koncepciójához „hagyományosan” kapcsolódó értékeket immár nem hordozó identitáspozíciókba szorulnak, ezért traumatizálódnak, viselkedésük agresszióba vagy visszavonulásba, feladásba, önpusztításba fordul. Ugyanakkor az, hogy a társadalmi

csoportokon belül vizsgálódását leszűkíti a fehér férfiak halmazára, olyan előfeltevésekhez és módszertani lépésekhez vezet, amelyek megítélésem szerint veszélyeket hordoznak, és alkalmanként egészen szélsőséges absztrakciók felállításához vezetnek (pl. „az erőszakos fehér férfiasság” 269). Először általános kritikai észrevételeimet tárom elő.

Kalmár azzal érvel, hogy a hatvanas évek utáni emancipatorikus kulturális elit kritikai látómezőjébe vakfoltok kerültek, és az ideológiakritika, a kritikai kultúrakutatás és a posztstrukturalista társadalom- és szubjektumelméletek csak a hagyományosan kirekesztett, elnémitott, marginalizált csoportok kutatására koncentráltak. Mindeközben megfélemeztek arról, hogy a korábban hegemón helyzetben lévő (és ezért hallgatólagosan minden rosszal azonosított) fehér férfi csoportok, akik az új identitáspolitikán és társadalomkritikán keresztül jelöltté vagy kifejezetten megbélyegzetté váltak, a kizsákmányolás új dinamikáiba kerültek, elvesztették korábbi pozícióikat, ennél fogva a mélységes sértettség és elhanyagoltság, cserbenhagyottság érzésétől vezérelve könnyen találnak menedékre olyan populista, demagóg vagy a totalitárius berendezkedések felé hajló ideológiákban, mint a Trumpizmus, a Brexit-jelenség vagy a kelet-európai új központosító, szélsőséges politikai jelenségek. Következésképpen, érvel szerzőnk, „észre kell vegyük, hogy a 21. század elejének kulcsfontosságú szociokulturális tendenciáit lehetetlen érdemileg megérteni anélkül, hogy megfelelő figyelmet szentelnénk a fehér férfiaknak.” (29) Kalmár szerint a korábban privilegizált társadalmi csoportok alulkutatottá váltak, és ezek „átalakulásai így feltérképezetlenné, problémáik alulreprezentáltak, frusztrációik pedig kezeletlenné maradtak” (35), ez pedig jelentősen, hacsak nem döntően hozzájárult a 21. századi társadalmak különféle szintjeiben és működéseiben megjelenő válságokhoz. Mindezt a könyv végén a következőképpen summázza ismét a szerző: „A 21. század egzisztenciális fenyegetettségéből visszatekintve fájóan ironikus ráébredni, hogy a nyitottság, sokféleség, heterogenitás és posztmodern relativizmus antiesszencialista paradigmája mennyire önmagába zárt, homogén, kritikátlan és a világunkat aláásó problémákra vak világgéppé szilárdult a 20. század végére.” (309) Én ezzel óvatosabb lennék: nem csúsztatnám egybe a posztmodern kritikai gondolkodásnak kétségtelenül sarokkövét alkotó antiesszencializmust a kulturális sokszínűséggel és a multikulturalizmussal, másrészt lehet, hogy ma már megmosolyogtató visszagondolni Fukuyama korai lelkesedésére a történelem végével kapcsolatban (ami persze szerintem nem volt jellegzetesen posztmodern elgondolás), de, hogy csak néhány tézist említsek, amit Baudrillard mondott arról, hogy „nem lesz 2000”, és az aktuális világtörténeti folyamatokról szóló információáradat feldolgozhatatlanná, befogadhatatlanná, ellenőrizhetetlenné válik, az nagyon is beigazolódott, különösen a Virilio által teoretizált

dromológiai gyorsaság kontextusában. Emellett emlékeztetnék arra is, hogy a sokféleség és a relativizmus idejével együtt köszöntött ránk soha nem látott erővel néhány esszenciálisan etikai és etikailag esszenciális dilemma is, mert nem mindegy, hogy a katedrán elmélkedünk-e a nyitottságról, vagy a befagyott kukoricaföldön szülő szír nőket mentve a szerb határon.

Kalmár okfejtése számos jelentős társadalmi elmozdulásra rávilágít, meggyőződésem azonban, hogy ebben a válsághalmazban és a válságok okait, eredőit kutató vizsgálatban megtévesztő és túlzás ilyen mértékben kiemelni és fókuszba állítani a fehér férfiak csoportját és a „fehér férfiasság” válságát. Ugyanígy félrevezető lehet a „megbicsaklott modernitás” válságait ilyen mértékben külön kezelni a korábbi válságfolyamatoktól és fordulatoktól, és az „off-modern” jelenségét ennyire elszakítani attól, amit hagyományosan posztmodernnek és a posztmodern igenis jelentős, megkerülhetetlen vívmányainak nevezhetünk. Kétségtelen, hogy „az új évezred első évtizedei komoly kihívások elé állították a modernitás kulturális logikáját és alapvető hitrendszerét”, ez ugyanakkor meggyőződésem szerint egy olyan folyamat, amely a késő 1960-es évek óta folyamatosan tart.

Az a benyomásom, hogy a könyvben felsorolt válságjelenségek nem elsősorban a fehér férfiassággal hagyományosan társított értékekhez, attribútumokhoz és társadalmi szerepekhez kapcsolódnak. Sokkal inkább arról van szó, hogy az információs társadalom, az újmédia, a robotizáció, a képviseleti demokrácia válsága, a posztdemokrácia, a virtualizáció, a digitális immerzió, a tőke exponenciális koncentrációja, az információk lecserélődésének és ellenőrizhetetlenségének felgyorsulása a politikai és gazdasági válságokkal együttesen olyan átfogó hatást gyakorolt a társadalmak minden szintjére, amit a korábban talán valamelyest homogén csoportnak tételezhető és bizonyos kritikai diszkurzusokban valóban démonizált fehér férfiak a korábbi válságoknál sokkal jobban megéreztek – ez azonban nem azért van, mert a fehér férfiasság alulkutatottá vált. A kritikai diszkurzusok szemellenzőssége megítélésem szerint nem tud ilyen társadalmi hatást kiváltani, csak akkor, ha a globális médiarobbanás következtében új dimenziókban mozgó médiumok a politikai korrektség, a kulturális sokszínűség, a multikulturalizmus, vagy éppen a woke mozgalom tematizálásából szednek hasznot. A sajtó és a hagyományos intézmények bizalmi indexe óriási mértékben megingott, miközben a felhasználók versenyszerű iramban fogyasztják a közösségi platformok logaritmusalapú és személyre szabott, ellenőrizetlen tartalmait. Nem azon fordul meg a dolog véleményem szerint, hogy a kritikai gondolkodás vagy az intellektuális elitiek egy időre cserben hagyták a fehér férfiakat: sokkal inkább a posztindusztriális kapitalizmus exponenciálisan gazdagodó és egyben vékonyodó gazdasági – hatalmi elitje hagyta cserben a társadalom szinte minden rétegét, kitermelve azt a globális, minden korábinál jobban

becsapható, ideológiailag kizsákmányolható prekariátust, melynek elemeként a fehér férfiak sokkal jobban a bőrükön érzik a válságokat, mint korábban.

Leginkább azonban azzal kapcsolatban vannak kételyeim, hogy elkülöníthető, definiálható-e ilyen markánsan, ilyen határozottan a fehér férfiak társadalmi csoportja egy ilyen tudományos vizsgálatban. Nem veszélyes homogenizálás és lehatárolás ez? Szabad-e azt a látszatot kelteni, hogy lehetséges a fehér férfiak csoportját és a fehér férfiasságot úgy elemezni és kritikai diszkurzusba vonni, hogy közben egyáltalán nem ejtünk szót, például, a nőkről, a nőiességről, a „hagyományosan” feminin értékek vagy attribútumok, jogok és lehetőségek alakulásáról? Ezek a terminusok szinte alig fordulnak elő a könyvben. Amikor egy totalitárius politikai gépezet felismeri, hogy gondosan kimért szólalomokon keresztül a társadalom bizonyos rétegeiben vagy csoportjaiban, így akár a fehér férfiakban, könnyen elültetheti azt az érzést, hogy eddig nem törődtek velük eléggé, most azonban végre rájuk irányul a figyelem és az ő közreműködésükkel ismét naggyá tehető a nemzet, az politikai gaztett és nem a fehér férfiasságnak szentelt nagyobb figyelem.

A szerző rámutat, hogy „például felmérések sora mutatja, hogy a felsőfokú végzettség nélküli fehér férfi szavazók politikai elmozdulásai jelentős, ha nem döntő szerepet játszottak olyan történelmi eseményekben, mint a jobboldali populista pártok felemelkedése Európában, a brexitszavazás vagy Trump elnöksége az USA-ban.” (29) Ez rendkívül fontos tézismondat, de éppen ezért ugyanilyen fontos lett volna ezeket a felméréseket valamilyen mértékben bemutatni, mégpedig kontrasztív módon, hiszen talán érdemes foglalkozni a felsőfokú végzettség nélküli női szavazók politikai elmozdulásairól is, mivel a férfiak mellett a legtöbb demokratikus kapitalista országban a szavazók másik fele nő. Elengedhetetlen a deskriptív megállapítások kontextualizálása, hiszen önmagában az a kijelentés, hogy „A kábítószerrel kapcsolatos problémák, mint a terjesztés és a használat, nem egyformán érintik a nőket és a férfiakat” (143), akkor sem vezet sehova, ha igaz (ugyanígy használhatatlan lenne kifejtetlenül az a szintén valós megállapítás, hogy a 14 és 25 év közötti korosztályban több mint kétszer annyi depressziós nő van, mint amennyi férfi), hiszen a két társadalmi nem hozzáférési lehetőségei, társadalmi mozgástere, mobilitása, láthatósága nagyban különbözik. Nem ejtenek szót a könyvben lévő filmelemzések arról sem, miért jelennek meg gyakran a filmek nőalakjai még mindig a leginkább sztereotipikus, hollywoodi, klisészerű szerepekben, és arról se, hogyan viszonyul az eltűnőfélben lévő „hős férfi” kategóriája a „hős nő” társadalmi képzetéhez akkor, amikor „a 21. századi válságos idők (amikor ismét nagyon is valós téttel bíró harcokba keveredhetünk) könnyen a hősi eszmények visszatéréséhez vezethetnek.” (49) Óhatatlanul olyan érzése támad az olvasónak, mintha most, hogy Mariupol

alatt ismét valódi fegyvereket kell ragadni, az új heroikusság fogalmát ismét csak a férfiak tölthetnék meg tartalommal. Ugyanígy figyelmet érdemelne az is, hogyan alakítja és zsákmányolja ki maga az ideológia azt a csoporttudatot és téves felismerést, hogy „fehér férfiak”. A könyv néhány szerencsétlenül megfogalmazott mondata kifejezetten megszilárdítja a nemekkel kapcsolatos ideologikus bináris logikát (pl. a *Tiszta szívvel* kapcsán: „a nehéz körülmények között tradicionális maskulin kitartás és cselekvőképesség igénylését” 182; vagy a *Tirannoszaurusz* kapcsán: „talán még mindig szükségünk van azokra a tulajdonságokra... melyeket hagyományosan a férfiassággal kapcsolunk össze” 274, míg a 286. oldal elején kifejezetten el van bagatellizálva a „patriarchális berendezkedés”).

A szerző többször is leszögezi, hogy az európai szerzői filmek ábrázolási technikáinak változásain, hangsúlyeltolódásain keresztül igyekszik megérteni a 21. század új kulturális logikáját, és ezeket az elemzéseket tüzetesen el is végzi, végül azonban soha nem érkezünk el ennek a logikának a megközelítőleges vázolásához. Megtudjuk, hogy megkérdőjeleződnek a 20. század végén uralkodó, prosperitásra és nyitottságra épülő nagy narratívák, megvalósíthatatlannak tűnik a modernitás teleologikus programja – mindezt azonban valahogy úgy prezentálja szerzőnk, mintha a posztmodern maga nem arról szólt volna már az 1970-es évektől kezdve, hogy a modernitás felvilágosodásalapú lelkesültsége illuzórikus, programja megvalósíthatatlan (v.ö. Habermas), és nemcsak a gyarmatosító, birodalmi, fehér európai identitást meghatározó nagy narratívákkal szemben kell gyanakvónak lennünk, hanem minden nagy narratívával szemben.³ Ebben az értelemben az értekezés központi fogalmaként használt Boym-féle megbicsaklott modernitás nem más, mint annak belátása, hogy nem vettük eléggé komolyan a modernitás posztmodern kritikáját (bár többször is az volt az érzésem, hogy az elemzett filmes korpuszhoz alkalmasabb lett volna a Vermeulen – van den Akken-féle metamodern vagy a poszthumán – immár egyáltalán nem problémamentes – kategóriája), túl későn kezdtünk el (ha egyáltalán) gondolkodni a nem-fejlődés filozófiáján, nem barátoktunk meg időben ismét az állam újraelosztó szerepével, és nem vettük komolyan azt, amit maga Fukuyama mond a *Poszthumán jövődönk vége felé*: „Megfelelő hatalommal rendelkező intézményekre van szükség.”(271).

Semmi sem rokonszenvesebb számomra, mint annak szorgalmazása, hogy igyekezzünk folyamatosan felülvizsgálni elméleti beidegződéseinket, bevett értelmezési eljárásainkat és kényelmessé vált világmagyarázatainkat, de, bár egyetérték a 11. oldalon szereplő programmal („nem szent tehenet kell csinálnunk a 20. század végi kulturális és

³ A 280. oldalon említett, gépként gondolkodó ügyintézőket is tematizálta pl. a *Brazil* már 1985-ben.

ideológiai rendből, hanem kritikusan át kell gondoljuk, hogy milyen szerepet játszott a jelenlegi válságok létrejöttében, számot kell vessünk erősségeivel és gyengéivel, és ki kell alakítsuk a 21. századi kihívásoknak megfelelni tudó verzióját”), nem sikerült kiolvasnom az értekezéséből, hogy a szerző konkrétan milyen ajánlással áll elő. Ugyanakkor üdvözlöm és fontos eredménynek tartom, hogy a szerző rámutat azokra a kompromisszumokra, elhallgatásokra, kiszámítható megoldásokra, amelyekkel az európai művészfilm kénytelen élni viszonylagos függetlenségének és finanszírozottságának megőrzése érdekében.

A visszavonulás, az európai feldolgozatlan múlt, a szerhasználat és más menekülési módok, a nemzetközi illegális migráció, a szélsőjobboldali előretörés, és végül a dühös öreg férfiak motívumait és filmes reprezentációit feldolgozó fejezetek jó érzékenységgel azonosítják azokat a társadalmi jelenségeket, amelyek megjelenítésére különösen alkalmas a szerzői mozi. A filmes korpusz elemeinek kiválasztása tájékozottságot sugall, a szerző többször is (bár nem mindig) egy nagyobb kitekintésben, tágabb filmtörténeti és kortárs filmfejlődési halmazban helyezi el az elemzett filmeket, bár nemegyszer volt az az érzésem, hogy szerzőnk csak azokat a motívumokat „olvassa rá” a filmekre, amelyek iránt kifejezetten érdeklődik, és ez azzal jár, hogy a filmek egyéb jellegzetességei, esetleg műfaji érdekességei felett elsiklik. Lehetséges például *A világ nagy és a megváltás a sarkon ólálkodik* című Komandarev filmet a nosztalgikus otthonkeresés, a visszavágyódás és a visszavonulás tematizálásaként olvasni, de ha figyelembe vesszük a kifejezetten népmesei, már-már csodás elemekkel operáló történetvezetést és a gyakran kiszámítható, más filmekkel intertextuális kapcsolatot teremtő klisészerű elemeket (az eldugott kisautó megtalálása, a szerelmesek egymásra találása és közös fürdőzése, a párbajjelenetként beállított kockadobás, a megerősödött hős betoppanása a még mindig várakozó kedveshez stb.), akkor a fejlődésmítoszok, a haza vezető útról és a törzsi értékekről szóló narratívák finom paródiájaként is nézhetjük a filmet. Akármennyire is esendők, sebesültek vagy rokonszenvre méltóak ezek az antihősök, a vizsgált visszavonulás-filmek számomra mind azt sugallják, hogy a visszavonulás nem alternatíva, még akkor sem, ha a férfi karakterek nem önszántukból szenvedik el ezt a folyamatot. Kalmár György termékenyen alkalmazza a foucault-i önhermeneutika és önmagaság gondolatát ahhoz, hogy feltárja, a speciális terekben és sajátos testekben megtestesülő szubjektumok hogyan élhetnek meg a domináns vagy hegemón identitásmintáktól eltérő szubjektivitást (66). Annál is inkább fontos ez, mert korábbi téziseivel ellentétben Foucault pályája végén igenis amellet szállt síkra (szemben azzal, amit a 280. oldal sugall), hogy feladatunk, és különösen az értelmiség feladata, hogy újabb és újabb identitáskonstrukciók kikísérletezésével szegüljön szembe a hatalommal, és ez a

törekvés akár sikeres is lehet. Nem mindig mutat ugyanakkor az elemzés érzékenységet arra, amikor ezek a „vissza a gyökereinkhez” kísérletek kudarcba vagy egyenesen tragédiába fulladnak (ahogy például a *Delta* főszereplőjét az ősi, törzsi környezet veti ki és ítéli halálra, vagy ahogy Komandarev filmje nyitva hagyja, vajon hősünk hasznát veszi-e majd csodálatos kockavető tulajdonságának, amikor visszatér a nagyvárosi hajszolt környezetbe). Meglepő, hogy szerzőnk nem nyilvánít nyíltan kritikát azokkal az ideológiákkal kapcsolatban, amelyek egyszerre bizonyultak meglepőnek és ideiglenesen sikeresnek az elmúlt másfél évtizedben: igaz, hogy a „Tegyük újra nagyá Amerikát”, a brexitszavazás „jó öreg Angliája”, az etnonacionalizmus gyakran felsőbbrendű és történelemhamisító programja mögött mindenütt a visszatérés ábrándja, a korábbi biztonság iránti nosztalgikus vágy húzódik meg, de ugyanakkor az is igaz, hogy ez mind hamis, üres, lehetetlen propaganda. A globális gazdasági és környezeti válság idején a nem-fejlődés gondolatának elterjedéséhez valóban szükséges megtorpanni, de a helyzetre a választ nem lehet egyszerűen korábbi mitológiákhoz való visszatéréssel, visszafordulással megtalálni: „a politika és politikai ideológiák zárójelzése, figyelmen kívül hagyása” (74) nem életszerű ajánlat.

Az a benyomásom, hogy szerzőnk sorozatosan rosszul használja a „posztindusztriális” terminust, azzal azonosítja, ami „lepusztult” (76, 80, 152, 270, 286, 298) és ez különösen a *Delta* elemzésében szembetűnő. A *Delta* világa nem a kizökkent modernitás megjelenítése, nem „posztindusztriális és posztkommunista”, hanem egyszerűen csak lepusztult tájak vannak benne, mert itt még jóformán maga a modernitás sem kezdődött el: nem a fejlett kapitalista, szolgáltatásalapú, az iparosodás kései szakasza utáni információs társadalom jegyei határozzák meg a *Delta* kozmoszát (v.ö. Daniell Bell. *The Coming of the Post-Industrial Society*. New York: Basic Books, 1999, 107-11; <https://mek.oszk.hu/02000/02003/html/nter1887.htm>).

A doktori értekezés szempontjából gyakran oda nem illőnek éreztem a kijelentések nyelvi regiszterét vagy kifejtetlenségét (pl. „Rájöttem, hogy a válságban van valami jó is, a tanulás, a komoly átgondolás, a világ másként látásának a lehetősége, amit butaság lenne kihagyni.” 14; „aki már túl van az örömelven” 84; „'emberi, túlságosan emberi' korlátokon való túllépés” 89).

Kalmár György könyve számos kívánnivalót hagy maga után a formai követelmények, az apparátus, az értekező stílus területén, ezért is jegyeztem meg mondanivalóm elején, hogy érezhetően nem akadémiai értekezésként született. Nem arról beszélek, hogy vajon megtudjuk-e, az Oxford University Press székhelye Oxfordban van-e, vagy máshol. A könyvben számos szövegbelső hivatkozás van olyan szerzőkre és / vagy művekre, amelyek

nem visszakereshetőek, mert nem jelennek meg a bibliográfiában (pl. Fukuyama 2002, Zizek 2018, Bradshaw 2000, Badiou 2007), vagy néha rossz évszámmal vannak hivatkozva (Fukuyama 2018, p. 20), és vannak hivatkozással el nem látott említések (Zizek p. 19, Freud p. 78). A legszembetűnőbb, visszatérő problémát azok a hivatkozások okozzák, amelyek csak a szerző nevét és a publikáció évszámát tartalmazzák, holott maga a szakirodalmi tétel gyakran egy több száz oldalas monográfia (pl. Fukuyama 2019), vagy egy tanulmánygyűjtemény (Galt – Schoonover 2021, Lee 2012, Alexander – Roberts 2003, Zimmermann 2005 stb.). Azzal sem tudunk mit kezdeni, ha egy fajsúlyos tézist négy, pontosabb helymegjelölés nélküli könyv támaszt alá, pl. „Sajnos a modernitás hajlamos egyetlen, a haladás felé vezető utat kijelölni, és kevés a türelme az útjában állókkal szemben, így (a demokrácia és az egyenlőség kedvelése ellenére) van egy potenciálisan dogmatikus és totalitárius aspektusa (Burke 1990; Foucault 1977; Bauman 1989; Bauman 2000)” (20). Ugyanígy aggályos, hogy a fordításban megjelenő művek fordítói rendszerint nincsenek feltüntetve a bibliográfiában. Számomra meglepő módon ugyanezek a formai hiányosságok megtalálhatóak a könyv angol nyelvű változatában is.

Előfordul, hogy egy nagyobb szövegekörnyezetből kiragadott gondolat vezet sommás megfogalmazáshoz – csak egy példát hozok: a EU alkotmány létrehozásáról szóló szerződés preambuluma egy kiemelt mondata a következő megállapításhoz vezet: „úgy tűnik, hogy a kortárs Európa egy olyan kontinens, amelyet leginkább a múlttal kapcsolatos közös büntudat tart össze” (96). Ha azonban alaposan átolvassuk a preambulomot, kiderül, hogy az voltaképpen tele van „jórészt pozitívan motiváló” érzésekkel⁴, és túlzás azt állítani, hogy kontinensünk legfontosabb összetartó ereje a közös büntudat. Azzal természetesen érdemes lenne foglalkozni, hogy ez nem „az EU alapszerződésének [sic] preambuluma”, hanem az EU alkotmány létrehozásáról szóló szerződés preambuluma – ez a szerződés aztán ratifikációs válságot okozott, de nem a múlt bűneihez való viszonyulás, hanem a közvetlen demokrácia és az integráció elvének ütközése miatt. Értem az assmanni érvelést és aggodalmat, rendkívül fontosnak tartom, hogy foglalkozzunk ezzel, tökéletesen egyetértek azzal, hogy „Nem lebecsülendő az emlékezetiparnak – amelynek a filmipar az egyik kulcsszereplője – a múlt értelmét formáló ereje” (99), és különösen átérzem azt (középiskolai tanár rokonaim és

⁴ ÖSZTÖNZÉST MERÍTVE Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből, amelyből az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, valamint a jogállamiság egyetemes értékei kibontakoztak, ABBAN A HITBEN, hogy a fájdalmas tapasztalatokat követően újraegyesült Európa — valamennyi lakója, köztük a leggyengébbek és a leginkább elesettek javára — továbbra is a civilizáció, a haladás és a jólét útján kíván járni; hogy meg akar maradni a kultúrára, a tudásra és a társadalmi fejlődésre nyitott kontinensnek; hogy közéletének demokratikus és átlátható jellegét még inkább el kívánja mélyíteni, és világszerte fel kíván lépni a békéért, az igazságért és a szolidaritásért, ATTÓL A MEGGYŐZŐDÉSTŐL VEZÉRELVE, hogy Európa népei, miközben büszkék maradnak saját nemzeti identitásukra és történelmükre, elhatározták, hogy felülemelkednek ősi megosztottságaikon, és — egymással mind szorosabb egységre lépve — egy közös jövő megteremtésére törekednek.

ismerőseim beszámolóí alapján), mennyire nehéz feladat új generációk számára átadni ennek az emlékezetnek az örökségét, de ilyenkor nem segít a sarkos megfogalmazás.

Összegzésként szeretném leszögezni, hogy fenti fenntartásaimmal együtt megítélésem szerint Kalmár György továbbmutató igényű, eredeti meglátásokban gazdag munkát nyújtott be doktori műként. Megfigyelései, tézisei számomra gyakran vitathatóak, de ezzel együtt informatív, problémaérzékeny elemzései egy sor releváns kérdést helyeznek újabb és újabb kritikai fénytörésbe: ilyen a mediális rögzítettség ideológiai meghatározottsága, a migráció jelenségeivel szembeni kognitív válság, az altericid megjelenítés veszélyei, a migráció ábrázolásával kapcsolatos lehetetlen kettős kényszer és taburendszer, a műfaji film önreflexív hagyományvizsgálata, a régi fogalmak és elképzelések kimozdításának filmes technikája. Számos gondosan végigvitt, éleslátó és szakavatott elemzés alkotja a könyv gerincét, számomra különösen figyelemre méltó volt a *Terraferma* kameratechnikáinak, fénykezelésének, testmegjelenítéseinek vizsgálata. Az értekezésként benyújtott könyv alkalmas arra, hogy tudományos vitát gerjesszen; hogy a tudományos eredményeket új perspektívákba helyezze; hogy korunk legégetőbb kérdéseinek filmes feldolgozásait és az ezekkel kapcsolatos kritikai megfontolásokat és dilemmákat a nagyközönség elé tárja. Nyilvános vitára bocsátását javaslom.

Szeged, 2024. 09. 04.

Kiss Attila
tanszékvezető egyetemi tanár
SZTE BTK Angol Tanszék